

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Will T. Cohen. *The Concept of “Sister Churches” in Catholic-Orthodox Relations since Vatican II* [= *Studia Oecumenica Friburgensia*, 67]. Münster: Aschendorff Verlag 2016. 308 с.

Термін «Церкви-сестри» став одним із ключових в ході католицько-православного діалогу. Він увійшов у вжиток в контексті відновлення спілкування між Римським і Константинопольським єпископськими престоломи, що було згодом названо «діалогом любові». Поступово цей термін став звичним у лексиці діалогу і вживався обома його сторонами. Згодом його стали вживати також і в офіційному двосторонньому католицько-православному богословському діалозі. Особливої актуальності термін набув у ході праці згаданого богословського діалогу над «Фрайзинзькою заявою»¹ та «Баламандською угодою»², де Православна і Католицька Церкви розглядалися як Церкви-сестри, що стало основоположним твердженням, на ґрунті якого було відкинута політика уніатизму³.

Проте згодом з обох сторін почали лунаати голоси критики стосовно вживання цього терміна. Конгрегація віровчення навіть видала спеціальний документ «Вказівка щодо виразу “Церкви-сестри”»⁴ (30 січня 2000 р.), присвячений властивому і невластивому його вживанню. Там було роз’яснено, що термін «Церкви-сестри» не можна вживати стосовно Католицької і Православної Церкви в цілості, а лише до «партикулярних Церков». Згодом, 6 серпня, вийшов документ «Dominus Jesus»⁵, виданий тією ж конгрегацією, де у п. 16

---

¹ Заява Змішаної міжнародної комісії з богословського діалогу між помісними Православними Церквами та Римо-Католицькою Церквою на VI пленарній сесії у Фрайзингу (Мюнхен, 6-15 червня 1990 р.) // *Знаки часу: До проблеми порозуміння між Церквами* / упор. З. Антонюк, М. Маринович. Київ 1999, с. 426-427.

² Заява Змішаної міжнародної комісії з богословського діалогу між Римо-Католицькою та помісними Православними Церквами на VII пленарній сесії (Баламанд, 17-24 червня 1993 р.) // Там само, с. 428-434.

³ Згідно з Фрайзинзьким документом, уніатизм «означає у даному випадку прагнення досягти єдності Церкви шляхом відокремлення православних громад або віруючих без урахування того, що еклезіологічно Православна Церква є Церквою-сестрою, яка сама містить благодать і спасіння. Тому, згідно з документом Віденської підкомісії, ми заперечуємо уніатизм як спосіб віднайдення єдності, бо він суперечить спільному Переданню наших Церков» (§6b). Там само, с. 426-427.

⁴ Congregazione per la dottrina della fede. Nota sull'espressione «chiese sorelle» // *La Santa sede*: <http://www.vatican.va/>.

⁵ Congregazione per la dottrina della fede. Declaration «Dominus Jesus» // *La Santa sede*: <http://www.vatican.va/>.

було роз'яснено ціль вживання виразу *subsistit in* в Догматичній конституції про Церкву «*Lumen gentium*»⁶ (далі – LG) II Ватиканського собору, оскільки він безпосередньо пов'язаний з терміном «Церкви-сестри». Окремі богослови з твердження LG про те, що Церква Христова «перебуває» у Католицькій Церкві, почали робити висновок, що вона таким же чином «перебуває» і в інших Церквах. Тому Конгрегація віровчення відчула обов'язок нагадати, що це поняття, згідно із задумом отців собору, говорить про те, що Церква Христова, котра в повноті «перебуває» в Католицькій Церкві, присутня також у певних своїх елементах в інших Церквах, тобто, що поза Католицькою Церквою не існує вакууму церковності.

Православна сторона, зі свого боку, побоювалася, що, визнаючи Католицьку Церкву як сестру, вона таким чином ніби приймає всі догматичні відмінності католицької сторони, що, на її думку, є неприпустимим.

Як бачимо, цей термін, який міцно ввійшов у лексикон католицько-православного діалогу, не має однозначного сприйняття і рецепції. Тому вважаю, що книга Вілла Т. Коена «Поняття “Церков-сестер” у католицько-православних стосунках після II Ватиканського собору» є дуже цінним внеском у подальший хід екуменічного діалогу. Автор книги, піддиякон Православної Церкви в Америці, доцент кафедри богослов'я Скрантонського університету (Пенсильванія) та віце-президент Православної богословської асоціації в Америці, в деталях розглядає вживання терміна «Церкви-сестри», аналізує аргументи як захисників, так і противників його вживання з обох сторін, порівнює їх і подає свої пропозиції. Ця книга буде пізнавальною перш за все тим, хто цікавиться тематикою католицько-православного діалогу, і вона є ґрунтовною допомогою для подальшого його ходу і поступу. На мій погляд, Коен виконав велику працю, детально розглядаючи та аналізуючи багато моментів і нюансів у вживанні терміна «Церкви-сестри».

До тексту книги є дві передмови – визначного православного богослова вл. Калліста Уера, відомого як своїм високим академічним рівнем, так і екуменічною відкритістю. Він, зокрема каже, що ця книга «...є першою нагодою, де повне значення концепції [Церков-сестер] було досліджене у дуже ретельний та систематичний спосіб. Доктор Коен зробив свіжий і конструктивний внесок у зростаюче зближення між Православ'ям і Римом» (с. V). Друга передмова – римо-католицького кардинала Курта Коха, голови Папської Ради зі сприяння християнській єдності та співголови Спільної міжнародної комісії з богословського діалогу між Католицькою і Православними Церквами, котрий, своєю чергою, теж високо оцінив цей твір.

Книга складається із семи розділів. Спочатку автор представляє вживання цього терміна в історичному контексті, зокрема його розуміння у Святому Письмі та патристичній літературі, де термін вживається головню для

---

⁶ LG 7.

окреслення відносин між партикулярними, чи радше місцевими, Церквами. До VI ст. в західному християнстві йшлося про Церкву Риму як про Церкву-матір для латинських партикулярних Церков. Проте вже до XVI ст. стало звичним говорити про Римську Церкву як про «Mater et Magistra» для всіх Церков (с. 23). І ця ідея стала переважати на Заході саме в час поділу, натомість Схід у V ст. випрацював концепцію «пентархії», в якій Вселенська Церква розглядалася як родина п'ятох патріарших Церков-сестер, серед яких Римський престол мав першість честі (с. 36). Потрібно, однак, зазначити, що Рим ніколи виразно не підтримав цієї концепції.

У новітній історії цей термін знову почали вживати у православно-католицьких відносинах у середині XX ст., коли папа Римський Іван XXIII та патріарх Константинопольський Атенагор розпочали діалог. 12 квітня 1962 р. останній вперше вжив цей термін стосовно відносин Православної і Католицької Церков у листі до кардинала Беа (с. 53). До 1965 р. вживання терміна було асиметричним: патріарх Атенагор вживав його стосовно Католицької і Православної Церков, а Рим – для окреслення відносин між Автокефальними Православними Церквами. Починаючи від 1965 р. кардинал Йоганнес Віллебрандс почав аплікувати цей термін також і до відносин Православної і Католицької Церков (с. 54). Підставою для цього стало бреве папи Павла VI «*Anno ineunte*»⁷, в якому за Православними Церквами було визнано посідання апостольського наступництва, а значить, і дійсність священства і Святих Таїн. Це було сильним кроком з католицького боку. Православна сторона, зі свого боку, на рівні офіційних документів на такий крок ще досі не спромоглася.

Загалом поняття «Церкви-сестри» може мати чотири варіанти інтерпретації:

- 1) Рим і Константинополь;
- 2) (Римо)-Католицька Церква і (Східна) Православна Церква;
- 3) Католицька Церква і Православні Церкви;
- 4) Католицькі (партикулярні) Церкви і Православні (партикулярні) Церкви.

Перші два варіанти, як зазначає Коен, вживаються найчастіше. Третій найбільше критикують, тимчасом час як четвертий варіант найбільш рекомендований з боку Конгрегації віровчення.

У православному та католицькому академічних середовищах є як прихильники, так і противники вживання цього терміна. Деякі католицькі автори (Ів Конгар, Герве Лєгранд) вважають, що Православна і Католицька Церкви становлять одну Церкву Христову, а значить, Церква Христова, висловлюючись у термінах LG, «перебуває» і в Православній Церкві. Інші дослідники, такі, як Адріано Гаруті, настільки ототожнюють Церкву Христову з Католицькою Церквою, що місця

⁷ Папа Paolo VI. *Breve Anno ineunte* // G. Bruni. *Quale ecclesiologia? Cattolicesimo e Ortodossia a confronto. Il dialogo ufficiale*. Milano 1999, с. 35-38.

для сестринства вже не залишається. Проміжну позицію займає, до прикладу, Конгрегація віровчення, зокрема такі богослови, як Майкл Макпартлан, Френсіс Салліван, Йозеф Ратцінгер, котрі вважають, що еклезіології Православної і Католицької Церков є «асиметричними», бо Церква Христова «перебуває» тільки в Католицькій Церкві, а сестрами є партикулярні Церкви (с. 177).

Тут слід зазначити, що латинський термін «*ecclesia particularis*» не має точного відповідника у православної еклезіології, бо між східним і західним християнством існують суттєві відмінності в ерархічній структурі. У той час, як на Сході дуже розвинуте поняття помісності у вигляді митрополичих, архієпископських та патріарших Церков, на Заході розвинулася централізована пірамідальна структура з папою на вершині та єпархіальними єпископами на нижчому рівні. Лише після II Ватиканського собору почали створюватися єпископські конференції, котрі, проте, мають лише консультативну функцію.

У православному академічному середовищі, на жаль, цьому терміну приділяли менше уваги. Його вживання обстоюють Джон Меєндорф, митрополит Максим Агрігусіс, Джон Еріксон та Дамаскин Папандреу. Проте ніхто з них не зробив детального аналізу поняття. Критики його вживання – це афонські монахи, Джон Романідес і Джордж Металлінос.

Ставлення православних до католиків визначають три взаємопов'язаних аспекти:

- 1) доктринальні: наскільки віра католиків відрізняється від православної?
- 2) сакраментальні: чи є хрещення католиків таким самим, як у православних?
- 3) історично-еклезіологічні: як слід розуміти схизму? Чи це доконаний історичний факт, чи це поступовий, ще не завершений процес, який можна повернути назад? Друге бачення якраз відстоюють захисники застосування терміна «Церкви-сестри». Противники вживання цього терміна визнають схизму остаточною внаслідок догматичних відхилень католиків і вважають католиків єретиками, складаючи список католицьких єресей (філіюкве, папський примат і непомилність тощо). З цього випливає також недійсність католицьких Святих Таїнств. На їхню думку, папський примат та непомилність є несумісними з поняттям «Церкви-сестри».

Прихильники терміна з обох боків відмічають, що від II Ватиканського собору в католицькому середовищі починає розвиватися еклезіологія сопричастя та прихильність до богословій партикулярних Церков, що є антидотом до надмірного римського централізму попередніх століть. Вони відмічають зміни в католицькому баченні Православних Церков: їх трактують як такі, що перебувають в істотній, хоч і неповній та недосконалій, єдності з Католицькою Церквою. Ці богослови також вважають, що поділ ніколи не був остаточним і між Церквами ще зберігається певна єдність (с. 242). Що ж стосується природи схизми, то католицькі критики вважають, що схизма сталася шляхом роз-

риву з Римським престолом, а православні бачать її причини у догматичних відхиленнях католиків (с. 254).

Коен захищає можливість вживання терміна «Церкви-сестри» щодо Православної і Католицької Церков, проте в асиметричний спосіб: якщо в католицькому віровченні існує принцип *subsistit*, за яким Церква Христова «перебуває» в Католицькій Церкві, хоча багато елементів церковності присутні також і поза її видимими межами, то в православній еклезиології відповідником цієї концепції може бути поняття «*ecclesia extra ecclesiam*» (с. 277). Він пропонує також «перевернуту» теорію гілок, говорячи, що єдність різних гілок християнства потрібно шукати не в минулому, а в майбутньому.

Автор загострює питання, стверджуючи, що пошуки єдності (а внаслідок цього і достовірність терміна «Церкви-сестри») залежать від відповіді на одне питання: чи Православна і Католицька Церкви визнають, що потрібні одна одній, чи вони можуть жити одна без одної? Він завершує своє дослідження твердженням, яке варто процитувати цілком:

У світлі цих спостережень можна припустити, що взаємне визнання взаємозалежності з боку православних і католиків може бути достатньою основою для двох Церков, щоби рухатися вперед до відновлення повного сопричастя – якщо всі інші питання будуть адекватно розв'язані – без того, щоби спершу, або взагалі коли-небудь, досягнути угоди щодо взаємних ексклюзивістських заяв про буття єдиною видимою Церквою. Можна також сказати, що взаємне визнання Церквами-сестрами є рівнозначним взаємному визнанню взаємозалежності. Якщо у концепції Церков-сестер присутній якийсь догматичний зміст, то він, без сумніву, має полягати ось у чому: Церквами-сестрами є ті, котрі усвідомлюють, що вони невідвратно потребують одна одної (с. 282).

Вілл Коен у своїх висновках, з якими я цілковито згоден, переважно констатує наявну ситуацію, відстоюючи можливість вживання терміна «Церкви-сестри» стосовно Православної та Католицької Церков загалом. Усе ж, на мій погляд, у цих висновках бракує думки автора про те, які кроки назустріч потрібно зробити, щоби діалог міг відбуватися далі. Рішучі кроки, найперше, очікуються з православної сторони стосовно їхнього бачення католиків: визнання дійсності чи недійсності їхнього хрещення, священства та інших таїнств. Очікувалося, що таку відповідь дасть Всеправославний собор, що відбувся в 2016 р. на Криті. Але жодного рішення щодо даного питання в документах собору не міститься, і Католицька Церква як така в них не згадується взагалі. На мою думку, православної стороні потрібно визначитися в цьому питанні, принаймні на рівні помісних Церков. На жаль, шанс відповісти на нього соборно був упущений, і тепер невідомо, коли подібний собор зможе зібратися наступного разу. Від католицької ж сторони очікується праця над виробленням такої моделі першості єпископа Риму, котра могла би краще послужити справі єдності християн.

Тарас Курилець